

УДК 338.24+330.1

Кутузова М.М.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри
фінансів та оподаткування
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті розглянуто теоретичні основи економічної безпеки, що полягають в уточненні та визначенні змісту економічної безпеки та категорій: економічні інтереси, економічні потреби, загрози економічній безпеці. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення економічної безпеки як підсистеми національної безпеки та економічної політики. Обґрунтовано перспективні напрями наукових досліджень щодо забезпечення економічної безпеки в умовах глобалізації економічних систем.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, економічний інтерес, економічна потреба, принципи, загроза, ризик, механізми.

Кутузова М.М. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

В статье рассмотрены теоретические основы экономической безопасности, состоящие в уточнении и определении содержания экономической безопасности и категорий: экономические интересы, экономические потребности, угрозы экономической безопасности. Проанализировано нормативно-правовое обеспечение экономической безопасности как подсистемы национальной безопасности и экономической политики. Обоснованы перспективные направления научных исследований по обеспечению экономической безопасности в условиях глобализации экономических систем.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, экономический интерес, экономическая необходимость, принципы, угроза, риск, механизмы.

Kutuzov M.M. ECONOMIC SECURITY: A CONCEPTUAL DEFINITIONS AND WAYS OF PROVIDING

The article discusses theoretical foundations of economic security is to clarify the definition and content of economic security and categories: economic interests and economic needs, threats to economic security. Analyzed normative legal economic security providing as a subsystem of national security and economic policy. Proved perspective directions of research concerning the economic security providing in a globalizing economy.

Keywords: national security, economic security, economic interests, priorities, principles, threats, mechanisms of risk.

Постановка проблеми. Економічна безпека – складова державної безпеки. Виходячи з того, що державна безпека спрямована на захист економічної, політичної та територіальної незалежності, згідно з правовими основами державності країни, то вона визначає стан забезпечення економічної безпеки. Ця взаємообумовленість створює підстави для формування комплексної системи безпеки держави за всіма сферами життєдіяльності суспільства і не припускає нескординованих та ізольованих підходів економічної політики і політики державної безпеки. Вона має допомагати уникати нескординованості діяльності структур і механізмів безпеки. Ця система надає чітке уявлення про функції та повноваження держави, систему планування і регулювання соціально-економічних відносин, постійне вивчення потреб забезпечення безпеки країни.

Однак на сучасному етапі орієнтація системи на зовнішні економічні загрози та нехтування внутрішніми призвело до значних втрат. Зменшились обсяги зростання економіки, скоротились темпи зростання продуктивності праці та національного доходу. Стали відчуватись негативні тенденції в загальній системі відтворення виробничого потенціалу. Неefективне використання реінноваційних фондів, головним чином, спрямоване на розширення основних фондів, призвело до значного зменшення рівня вибуття застарілих фондів та накопичення морально та фізично застарілої техніки. За цей же період відбувалося також і зниження темпів зростання в сільському господарстві країни.

Відчувається потреба у формуванні більш ефективного внутрішнього економічного середовища країни, кардинальних змін у соціально-економічній політиці України загалом, розробки та впровадження

принципово нових методологічних, теоретичних і практичних засад створення системи забезпечення економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні погляди на побудову визначення як самої «економічної безпеки», так і суміжних із нею понять та категорій. Синтезують різні позиції на сутність економічної безпеки наукові розробки В. Мунтіяна, Я. Жаліла, М. Єрмошенка, Б. Губського, Г. Пастернак-Таранушенка, В. Шлемка, І. Бінька та ін., які надають свою оригінальну підставу його визначенню.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розробка методологічних основ економічної безпеки держави з урахуванням накопичено досвіду та особливостей сучасного стану соціально-економічної трансформації в Україні потребує відповідей на питання щодо визначеності економічної безпеки, економічних інтересів, принципів, загроз, напрямів економічної і національної безпеки та механізмів їх забезпечення.

Науково обґрунтоване тлумачення термінів та визначень з економічної безпеки є передумовою ефективності діяльності з її забезпечення, прогнозування, попередження та скасування загроз національної безпеки, ефективності функціонування системи економічної та національної безпеки держави.

Формулювання цілей статті. Дослідження теоретичних основ формування і розвитку економічної безпеки та шляхів її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система забезпечення економічної безпеки історично сформувалась в Україні у складі СРСР у межах державної безпеки, була її підсистемою, яка не відокремлювалась і окремо не визначалась у концептуальних, законодавчих та програмних документах. Перешко-

дою для забезпечення економічної безпеки СРСР були: орієнтація системи забезпечення економічної безпеки Радянського Союзу на попередження та скасування зовнішніх економічних загроз та недостатнє врахування внутрішніх економічних небезпек; брак конкурентних стимулів розвитку виробництва; незорієнтованість економіки на випуск конкурентоспроможної продукції та інше.

Правові передумови формування економічної безпеки України були закладені Декларацією про державний суверенітет України, Законом УРСР «Про економічну самостійність України», Конституцією України та Концепцією (основами державної політики) національної безпеки України.

Узагальнення та аналіз сутності економічної безпеки в наукових працях дало змогу визначити кілька основних позицій із цих питань. Значна кількість науковців визначають економічну безпеку як систему захищеності і захисту інтересів від впливу небезпечних умов, факторів, тенденцій [6] та ін.

Зокрема економічну безпеку розглядають як надійну і забезпечену всіма необхідними засобами держави захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від внутрішніх і зовнішніх збитків [1, с. 46]. Економічна безпека держави охоплює захищеність усієї системи «економічних відносин, які визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу країни і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, його окремих соціальних груп, а також формують основи обороноздатності країни, захищеність від небезпек та загроз, джерелом яких є внутрішні та зовнішні протиріччя» [6, с. 30].

В. Мунтіян констатує, що економічна безпека – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що містить механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам [8, с. 10]. Автор пропонує оцінювати економічну безпеку як результативність та ефективність загальнонаціональних заходів і механізмів зі стабільного розвитку економіки та протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Як складну багатофакторну категорію, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання розглядає економічну безпеку Я. Жаліло [5, с. 25]. Відмінною рисою такого трактування є перехід від поняття «безпека як процес» щодо її забезпечення до поняття «безпека як стан» певної якості, спроможності до розширеного відтворення. Одночасно він вважає за мету економічної безпеки три головні складові – потреби населення, протистояння загрозам та конкурентоспроможність національної економіки. Такий підхід усебічно відтворює зміст поняття «економічна безпека».

Б. Губський вважає, що основним критерієм економічної безпеки є здатність економіки країни зберігати або принаймні швидко поновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах критичного зменшення (припинення) поставок ресурсів (товарів, послуг, технологій тощо) або кризових ситуацій внутрішнього характеру [2, с. 13]. Таке бачення головної категоріальної ознаки визначення сутності економічної безпеки корелює з поглядами Я. Жаліло, який також акцентує увагу на відтворювальних процесах. Цей погляд вітчизняних фахівців є перекон-

ливим, бо з моменту порушення в системі відтворення економічного потенціалу починає розвиватися процес деградації національної економіки, формуватись кризові передумови її стагнації. Структурні порушення в системі розширеного самовідтворення є тим лакмусовим папірцем, який сигналізує про перехід держави до стану економічної небезпеки. В. Геєць, Б. Кваснюк та інші автори Концепції економічної безпеки України вважають, що суть економічної безпеки характеризує «спроможність національної економіки забезпечити свій вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій» та «здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [7, с. 5]. Якісною ознакою цієї позиції є комплексний підхід до аналізу поняття «економічна безпека».

Слід підкреслити особливість, що на економічні інтереси впливають не лише загрози економічній безпеці, а й загрози інших сфер національної безпеки та національної безпеки загалом. З урахуванням цього і повинно формуватись визначення економічної безпеки, яке враховує стан захищеності економічних інтересів від загроз національній безпеці.

Включення до складу поняття «економічна безпека» економічних інтересів та «загроз» потребує також розкриття їх змісту. У вітчизняних наукових працях цим категоріям недостатньо приділено уваги. У самому загальному вигляді інтерес є реальною причиною соціальних дій, що лежать в основі безпосередніх спонукань – мотивів, ідей і т.п.

Водночас існує значний розбіг у поглядах на конструювання визначення економічних інтересів. Г. Пастернак-Таранушенко вважає, що економічні інтереси – це зацікавленість однієї або групи держав, міжнародних фінансових, торговельних або виробничих об'єднань та груп в одержанні економічних переваг [12, с. 224]. Значна концентрація думок учених проявляється у визначенні інтересу взагалі та економічного інтересу зокрема через потребу. Так, М. Чумаченко, аналізуючи економічні інтереси, визначає, що «інтереси – це усвідомлені суспільством, соціальними класами і групами, окремими індивідуумами потреби» [13, с. 3]. М. Єрмошенко також визначає економічні інтереси як «сукупність об'єктивних економічних потреб незалежної країни, задоволення яких забезпечує ефективне функціонування та сталий розвиток її економічної системи, а через неї й економіки» [3, с. 19].

Справді, суспільні та державні інтереси загалом відображають прагнення суспільства та держави наблизитися до реалізації мети свого існування, яка полягає в забезпеченні найвищого рівня розвитку в усіх сферах життєдіяльності для задоволення найважливіших життєво необхідних потреб кожної людини – члена суспільства та забезпечення високого рівня якості життя. Потреби викликають певні мотиви і спонукання, що формують той або інший тип поведінки для досягнення поставленої мети. Прагнення забезпечити ефективність наближення до цієї мети обумовлює корекцію самих потреб. Таким чином, можна чітко простежити, що на етапі від визначення потреби до реалізації мети виникають певні інтереси, що мають як стійкий постійний характер, так і тимчасовий, обумовлений наявністю внутрішніх і зовнішніх обставин. Одночасно інтереси гармонійно відбивають орієнтири і прагнення особи, суспільства і держави в одержанні економічних,

соціальних переваг для виживання, становлення та суспільного розвитку.

Тимчасовість або постійність інтересів обумовлюється характером встановленої мети (цілі) для його досягнення. Тобто якщо цілі є тактичні, поточні, то можна говорити про тимчасові (тактичні) інтереси, та навпаки, якщо цілі стратегічна – постійні (стратегічні) інтереси. Крім того, сформовані інтереси в суспільстві також мають особливості виявлятися у різноманітних сферах життєдіяльності суспільства, таких як: соціальна, політична, екологічна, науково-технологічна, інформаційна, економічна, військова, що забезпечують функціонування суспільства. Тобто національні інтереси гармонійно поєднують соціальні, політичні, екологічні, науково-технологічні, інформаційні, економічні та військові національні інтереси. Має особливості класифікація національних економічних інтересів, що надана Ф. Шлемком та І. Біньком [14, с. 12]. Вони поділяють національні економічні інтереси не тільки за сферами розповсюдження, а й за ступенем важливості, тривалістю дії, характером зіткнення, місцем дії та за ступенем реалізації.

Національні інтереси синтезують у собі усвідомлення державою, суспільством та індивідом потреб і мотивів їхніх дій, вони віддзеркалюють ідею і мету соціально-економічних і політичних дій, гармонійно відбивають орієнтири і прагнення особи, суспільства, держави до одержання переваг суспільного розвитку. Інтереси, представляючи собою як тактичну (тимчасову), так і стратегічну та перспективну компоненти, є тим вектором, який спрямований у напрямі досягнення мети як головної ідеї існування суспільства, що полягає в можливості реалізації нації в найвищому рівні розвитку в усіх сферах суспільної життєдіяльності. Все це властиве й економічним інтересам. Таким чином, економічні інтереси повинні відтворювати орієнтири і прагнення особи, суспільства, держави щодо економічних переваг, збагачення, економічної незалежності. Але особливістю їх досягнення є певний рівень існування та розвитку. Саме ідеологія розвитку потребує забезпечення економічних переваг, незалежності та збагачення, які обумовлюють її становлення.

Важливою складовою частиною понятійного апарату економічної безпеки є визначення категорії «загроза». У загальному розумінні загроза – це комплексне, багатофакторне поняття, яке обумовлюється станом або тенденціями, цілеспрямованими діями або бездіяльністю, які негативно та руйнівню впливають на стан сфер, що складають національну безпеку, так і залежно від масштабу впливу на всю систему забезпечення національної безпеки держави. У системі національної безпеки загрози є потенційними та чинними небезпеками, які перешкоджають досягненню національних економічних інтересів.

В. Шлемко та І. Бінько під загрозою економічної безпеки вважають явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи [14, с. 13]. При цьому автори упускають такі важливі складові економічної загрози, як фактори та умови, стан або тенденції. Недостатньо розкритими також залишаються питання діяльності щодо завдання шкоди через неправомірні дії або через злочинну бездіяльність.

Автори Концепції економічної безпеки України визначають, що «загрозами економічній без-

пеці України є чинники, що унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, чим створюють небезпеку для життєзабезпечення нації, її соціально-економічної та політичної системи» [7, с. 9].

До загроз економічній безпеці відносить фактори, що безпосередньо чи в перспективі унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і безпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу. Існують різноманітні погляди щодо визначення загроз. Так, М. Єрмошенко визначає небезпеки як об'єктивно наявної можливості негативного впливу на якість явище, систему, механізм, соціальний організм, унаслідок чого йому може бути заподіяна шкода, що призведе до занепаду, кризового стану тощо. Категорію «загроза» визначає через небезпеку як конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупності негативних чинників чи умов [4, с. 23].

В. Білоус, Н. Нижник, Г. Ситник визначають, що поняття «небезпека» та «безпека» є юридичними нормами міжнародного та національного права. При цьому поняття «загроза» щодо поняття «небезпека» має залежне значення. Вони вважають, що небезпека національним інтересам – це практичні дії однієї держави (або їх груп), юридичних осіб щодо завдання шкоди національним інтересам іншої країни, тобто процес безпосереднього практичного завдання шкоди національним інтересам держави. Виходячи з цього, на думку фахівців, визначенням небезпеки є об'єктивна наявна і цілком реальна можливість негативної дії на об'єкт, зокрема соціальний організм, унаслідок якої йому може завдатися яка-небудь шкода, погіршуватися його стан, у результаті якого розвитку об'єкта надається небажана динаміка або він набуває небажаних параметрів (характеристики, темпи, напрями, форми розвитку тощо) [9, с. 11]. Тут акцентується увага лише на деструктивні дії зовнішніх обставин або діяльності інших суб'єктів міжнародного права та не достатньо мірою враховуються внутрішні тенденції, становище та динаміка, які можуть бути пов'язані винятково з внутрішньодержавними проблемами.

Під «небезпекою» Є. Олейников розуміє цілком усвідомлену, але не фатальну імовірність нанесення шкоди комусь, чомусь, що визначається наявністю об'єктивних або суб'єктивних факторів, яким притаманні вражаючі властивості. Під «ризиком» – можливість виникнення несприятливих або небажаних наслідків діяльності самого суб'єкта. Під «загрозою» – найбільш конкретну і безпосередню форму небезпеки або сукупності умов і факторів, утворюючих небезпеку інтересам громадян, суспільства і держави, а також національним цінностям і національному способу життя [11, с. 10].

О. Новікова ототожнює поняття «загрози» та «ризик» [10, с. 29], вважаючи, що вони призводять до руйнування умов відтворення та розвитку держави, суспільства, особи. Використання категорії «ризик» у теорії економічної безпеки дозволить значно підвищити ефективність державного управління через можливість здійснення оцінки й управління ризику ймовірності виникнення та обсягів дестабілізуючих проявів і збитків від дії загроз економічній безпеці.

Реальні та потенційні загрози економічній безпеці держави потребують проведення виваженої державної політики щодо усунення причин їх формування та прояву негативних наслідків за напрямками та конкретними заходами їх попередження та ска-

сування. В цьому контексті принциповим питанням є правильне визначення та систематизація загроз і напрямів державної політики економічної безпеки держави. Під час їх визначення виникає потреба у тз'ясуванні причин, якими вони обумовлені, та систематизації низки заходів із реалізації основних напрямів забезпечення економічної безпеки.

Теоретичні напрацювання та практичні рекомендації визначили реальні можливості формування механізму забезпечення економічної безпеки в Україні.

Активізація наукових досліджень із проблем економічної безпеки обумовила формування самостійного наукового напрямку, який передбачає сполучення та взаємозв'язок двох підсистем державного управління – національної безпеки та економічної політики. Саме вирішенню цих питань і присвячене проведене наукове дослідження.

Висновки. Отже, незважаючи на значний обсяг напрацювань вітчизняних і зарубіжних фахівців, теоретична база для формування концептуальних основ економічної безпеки має на сьогодні все ще недостатній ступінь розробленості. Понятійний та категорійний апарати економічної безпеки потребують подальшого опрацювання.

Таким чином, економічна безпека – це такий стан економіки та інститутів влади, при яких забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціально орієнтований розвиток країни загалом, достатній оборонний потенціал навіть під час найнесприятливіших умов розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бухвальд Е., Гловацкая Н., Лазуренко С. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 25–35.
2. Губський Б. Економічна безпека України : методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : Монографія. – К. : ДП «Украрх-будінформ», 2001. – 122 с.
3. Ермошенко М. Національні економічні інтереси : реалізація і захист // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 1–2. – С. 18–24.
4. Ермошенко М. Фінансова безпека держави : національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. – К. : КНТЕУ, 2001. – 309 с.
5. Жаліло Я. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К. : ВПЦ «Київський ун-т», Ін-т міжнар. відносин. – 2001. – Вип. 26. – С. 24–27.
6. Ипполитов К. Экономическая безопасность : стратегия возрождения России. – М. : РСПБ, 1996. – 263 с.
7. Концепція економічної безпеки України / Ін-т. економ. Прогнозування ; Кер. проекту В. Геєць. – К. : Логос, 1999. – 56 с.
8. Мунтян В. Економічна безпека України. – К. : КИИЦ, 1999. – 463 с.
9. Нижник Н., Ситник Г., Білоус В. Національна безпека України (Методологічні аспекти, стан і традиції розвитку) нав. посібник / за заг. ред.
10. П. Мельника, Н. Нижник. – К. : Ірпінь : Академія ДПС України, 2000. – С. 92.
11. Новікова О. Соціальна безпека : організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення. – Донецьк. : ІЕП НАН України, 1997. – 460 с.
12. Основы экономической безопасности. (Государство, регион, предприятие, личность) / под ред. Е.А.Олейникова. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 288 с.
13. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення / За ред. проф. Б. Кравченка. – К. : Кондор, 2002. – 302 с.
14. Чумаченко М. Баланс загальнодержавних і регіональних економічних інтересів : Доповідь на міжн. наук. конф. «Регіональна політика України : концептуальні засади, історія, перспективи» (Київ, 10–11 листопада 1994 р.). – Донецьк : ІЕП НАН України. – 29 с.
15. Шлемко В., Бінько І. Економічна безпека України : сутність і напрямки забезпечення. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.